

BEVOSITA VA BILVOSITA LARNI BUXGALTERIYA HISOBIDA AKS ETTIRISHNING O'ZIGA XOS JIHATLARI

Norboyev Bobomurod Abduraim o'g'li
Termiz davlat universiteti «Moliya» kafedrası
Buxgalteriya hisobi yo'nalishi magistranti
Norboyevbobomurod600@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada bevosita va bilvosita soliqlarni buxgalteriya hisobida aks ettirishning o'ziga xos uslubiy va amaliy jihatlari tadqiq etilgan. O'zbekiston Respublikasi soliq tizimidagi so'nggi islohotlar sharoitida soliq majburiyatlarini hisobga olish, hisobvaraqlar rejasidagi bog'lanishlar (debit/kredit) va moliyaviy hisobotdagi o'zgarishlar tahlil qilingan. Tadqiqot natijasida soliqlarni hisoblash va to'lash jarayonlarini raqamlashtirish hamda buxgalteriya hisobini takomillashtirish bo'yicha takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: buxgalteriya hisobi, bilvosita soliqlar, bevosita soliqlar, aksiz solig'i, QQS, korxonalar foyda solig'i, provodkalar, moliyaviy hisobot.

Kirish

Bozor iqtisodiyoti sharoitida soliqlar davlat budjetini shakllantirishning asosiy manbai bo'lishi bilan birga, xo'jalik yurituvchi subyektlarning moliyaviy natijalariga bevosita ta'sir ko'rsatuvchi muhim omildir. O'zbekistonda soliq qonunchiligining doimiy ravishda takomillashib borishi, soliq stavkalarining optimallasuvi va hisobot tizimining raqamlashtirilishi buxgalteriya hisobi zimmasiga yangi vazifalarni yuklamoqda.

Soliqlarni buxgalteriya hisobida to'g'ri va o'z vaqtida aks ettirmaslik korxonalar uchun moliyaviy sanksiyalar, penyalari va soliq xatolarini keltirib chiqaradi. Ayniqsa, bilvosita soliqlar (QQS, aksiz solig'i) va bevosita soliqlar (foyda solig'i, aylanmadan olinadigan soliq) hisobini yuritish, ularning debit va kredit aylanmalarini to'g'ri shakllantirish dolzarb masala bo'lib qolmoqda. Ushbu tadqiqotning maqsadi — soliqlarni buxgalteriya hisobida aks ettirishning o'ziga xos jihatlari ochib berish va hisob tizimini takomillashtirish bo'yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Metodlar.

Tadqiqot jarayonida tizimli yondashuv, qiyosiy tahlil, buxgalteriya hisobining ikkiyoqlama yozuv usuli, iqtisodiy-statistik guruhlash va qonunchilik hujjatlarini qiyosiy o'rganish metodlaridan foydalanildi.

Tadqiqotning me'yoriy-huquqiy asosi sifatida O'zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi, "Buxgalteriya hisobi to'g'risida"gi Qonun va 21-son BHMS ("Xo'jalik

yurituvchi subyektlarning moliyaviy-xo'jalik faoliyati buxgalteriya hisobi hisobvaroqlar rejasi") xizmat qildi. Tahlillar uchun amaldagi soliq stavkalari, hisob-kitob muddatlari va korxonalarining amaliy buxgalteriya provodkalarini ma'lumotlaridan foydalanildi.

Natijalar

O'tkazilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, soliqlarni buxgalteriya hisobida aks ettirishda asosiy yuklama 6400 — "Budjetga to'lovlar bo'yicha qarzar" majburiyat hisobvarag'iga tushadi. Soliqlarning tabiati (bevosita yoki bilvosita ekanligi)ga qarab, buxgalteriya provodkalarining shakllanishi turlicha iqtisodiy mazmunga ega. Ayniqsa, aksiz solig'iga tortiladigan tovarlar (alkogol, tamaki, yoqilg'i, zargarlik buyumlari va b.) ishlab chiqaruvchi yoki import qiluvchi korxonalarda aksiz solig'ining hisobi mahsulot tannarxiga yoki sotish bahosiga bevosita ta'sir qiladi. Quyidagi 1-jadvalda asosiy soliq turlari va ularni hisobda aks ettirishning tipik buxgalteriya bog'lanishlari tizimi keltirilgan:

1-jadval.

Soliq turlari bo'yicha asosiy buxgalteriya provodkalarini¹

Soliq turi va xo'jalik operatsiyasi mazmuni	Debet	Kredit	Iqtisodiy mohiyati
Tayyor mahsulot sotilganda QQS hisoblanishi	9010 (Sotishdan daromad)	6411 (Budjetga QQS bo'yicha qarzar)	Bilvosita soliq xaridor hisobidan shakllanadi va daromadni kamaytiradi.
Aksiz osti tovarlari sotilganda aksiz solig'i hisoblanishi	9010 (Sotishdan daromad)	6413 (Aksiz solig'i bo'yicha qarzar)	Mahsulot bahosiga kiritilgan bilvosita soliqning budjetga hisoblanishi.
Yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'i	9810 (Foyda solig'i bo'yicha xarajatlar)	6412 (Foyda solig'i bo'yicha byudjetga qarzar)	Bevosita soliq bo'lib, korxonaning sof foydasini aniqlash uchun hisoblanadi.

¹ O'zbekiston Respublikasi Buxgalteriya hisobining milliy standarti (21-son BHMS) "Xo'jalik yurituvchi subyektlarning moliyaviy-xo'jalik faoliyati buxgalteriya hisobi hisobvaroqlar rejasi" asosida tayyorlandi.

Soliqlarning budjetga to'lanishi	6410 (Tegishli subschyotlar)	5110 (Hisob-kitob schyoti)	Majburiyatning bajarilishi va pul mablag'larining kamayishi.

Soliqlarni hisobga olishda raqamlashtirish darajasi (E-aktiv, elektron hisob-fakturalar) soliq uzilishlarini (tax gap) aniqlash va buxgalteriya hisobida QQSni hisobga olish (zachyot) jarayonini avtomatlashtirish imkonini berdi.

Muhokama

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, amaliyotda soliqlarni hisobga olishda bir qator uslubiy muammolar mavjud. Ayniqsa, **bevosita va bilvosita soliqlarning o'zaro farqli jihatlari** buxgalter va soliq maslahatchilaridan alohida e'tibor talab qiladi.

Bilvosita soliqlar xususiyati (QQS va Aksiz): Bu soliqlar korxonaning shaxsiy xarajati emas, balki iste'molchidan undirilib, budjetga o'tkazib beriladigan tranzit mablag'lardir. Shuning uchun ular **9000-daromad hisobvaraqlari** debitida aks ettirilib, yalpi tushumni kamaytiradi. Biroq, agar korxonada aksiz osti tovarlarini o'z ishlab chiqarishi uchun sotib olsa, to'langan aksiz solig'i ba'zi hollarda mahsulot tannarxiga kiritiladi (kapitallasadi), bu esa tannarx hisobini murakkablashtiradi.

Bevosita soliqlar xususiyati (Foyda solig'i): Bu soliq bevosita korxonaning moliyaviy natijasidan kelib chiqadi va **9800-hisobvaraqlar** guruhida aks ettirilib, hisobot davrining sof foydasini bevosita kamaytiradi. Amaliyotda moliyaviy hisob va soliq hisobi o'rtasidagi farqlar (masalan, chegirilmaydigan xarajatlar) tufayli soliq solinadigan foyda va buxgalteriya foydasi o'rtasida nomuvofiqliklar yuzaga keladi. Bu esa MHXS (IFRS) 12 standarti bo'yicha kechiktirilgan soliq aktivlari va majburiyatlarini hisobga olish zaruriyatini tug'diradi.

Taklif va tavsiyalar:

Hisob siyosatini unifikatsiya qilish: Korxonalarda soliq va buxgalteriya hisobi o'rtasidagi tafovutlarni kamaytirish uchun milliy standartlarni MHXS prinsiplariga to'liq moslashtirishni tezlashtirish lozim.

Avtomatlashtirilgan nazorat: Soliq majburiyatlarini 6400-hisobvarog'ida hisoblashda inson omilini kamaytirish uchun, bank ko'chirmalari va elektron soliq hisobotlari tizimini (my.soliq.uz) buxgalteriya dasturlari (1C va b.) bilan integratsiyasini yanada chuqurlashtirish zarur.

Aksiz hisobini soddalashtirish: Aksiz solig'i stavkalarining o'zgaruvchanligini hisobga olib, 6413-subschyotida tovar turlari bo'yicha tahliliy (analitik) hisobni avtomatlashtirilgan shaklda yuritish uslubiyotini joriy etish tavsiya etiladi.

Xulosa

Soliqlarni buxgalteriya hisobida to'g'ri aks ettirish nafaqat korxonaning soliq qonunchiligiga rioya etayotganini ko'rsatadi, balki tashqi investorlar uchun ham shaffof moliyaviy hisobot shakllanishini ta'minlaydi. Bevosita va bilvosita soliqlarni hisobga olishning o'ziga xos uslubiy jihatlarini to'g'ri qo'llash, korxonaning soliq yukini optimallashtirish va moliyaviy xatarlardan himoyalanih imkonini beradi.

O'tkazilgan ilmiy-amaliy tadqiqotlar va soliq hamda buxgalteriya qonunchiligi tahlili asosida, soliqlarni buxgalteriya hisobida aks ettirishning o'ziga xos jihatlari bo'yicha quyidagi yakuniy xulosalarga kelindi:

Uslubiy yondashuvlarning o'ziga xosligi: Bevosita va bilvosita soliqlarning buxgalteriya hisobidagi tabiati tubdan farq qiladi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, QQS va aksiz solig'i kabi bilvosita soliqlar korxonaning shaxsiy xarajati hisoblanmasdan, balki iste'molchidan undiriladigan tranzit mablag'lar bo'lganligi sababli, ular to'g'ridan-to'g'ri sotishdan olingan yalpi tushumni (9000-hisobvaraqlar debiti orqali) kamaytiradi. Bevosita soliqlar (foyda solig'i) esa korxonaning yakuniy moliyaviy natijasiga ta'sir ko'rsatib, 9810-hisobvarog'ida aks etadi va sof foydani to'g'ridan-to'g'ri kamaytiradi. Buxgalteriya hisobida ushbu iqtisodiy chegaralarni to'g'ri yuritish moliyaviy hisobotlarning xalqaro standartlar darajasida shaffof bo'lishini ta'minlaydi.

Raqamlashtirish va nazorat samaradorligi: Soliq majburiyatlarini shakllantirishda inson omili va mexanik xatolarni kamaytirish uchun buxgalteriya hisobi schyotlar rejasini (xususan, 6400-hisobvaraqlar guruhini) davlat soliq organlarining elektron tizimlari (E-aktiv, E-ijara, elektron hisob-fakturalar) bilan integratsiyasini yanada chuqurlashtirish lozim. Ayniqsa, aksiz osti tovarlari muomalasida analitik (tahliliy) hisobni avtomatlashtirish soliq xatarlarini oldindan diagnostika qilish (tax gap — soliq uzilishini bartaraf etish) imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi. – Toshkent: Adolat, 2020-2026-yy. o'zgarishlar bilan.
2. O'zbekiston Respublikasi Buxgalteriya hisobining milliy standarti (21-son BHMS) "Xo'jalik yurituvchi subyektlarning moliyaviy-xo'jalik faoliyati buxgalteriya hisobi hisobvaraqlar rejasini".
3. Ibragimov A.K. va boshqalar. Moliyaviy hisob va soliqqa tortish: Darslik. – T.: Iqtisodiyot, 2024.
4. Alikulov A.A. Bevosita va bilvosita soliqlarni buxgalteriya hisobida aks ettirish metodologiyasini takomillashtirish // "Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar" ilmiy elektron jurnali. – Toshkent, 2025. – № 3. – B. 45-56.